

ANNE SKARET

ALF PRØYSENS SANGLYRIKK FOR BARN ILLUSTRERT

Som forfatter var Alf Prøysen opptatt av kombinasjonen av litterær tekst og illustrasjoner. Uavhengig av sjanger og om han skrev for barn eller voksne, er det typisk for de trykte tekstene til Prøysen at de er illustrerte. Denne artikkelen vil se nærmere på samspillet mellom tekster og illustrasjoner med utgangspunkt i Prøysens trykte sanglyrikk¹ for barn. Temaet åpner for utforskning av et omfattende materiale ettersom en rekke illustratører har illustrert Prøysens sanglyrikk for barn i ulike bokutgivelser.² Det er imidlertid mindre kjent at Prøysen også selv illustrerte sine egne tekster. I årene mellom 1951 og 1959 var han ansvarlig for en fast barneside i tidsskriftet *Kooperatøren* under tittelen *Klimpre-Klonken*, hvor han presenterte en stor mengde tekster for barn i ulike sjangrer, deriblant et stort utvalg sanglyrikk, som han også illustrerte. Her vil jeg rette oppmerksomheten mot disse barnesidene og se nærmere på samspillet mellom Prøysens sanglyriske tekster for barn og illustrasjonene han laget til dem.

Berit Westergaard Bjørlo (2014) skriver at illustrasjoner til dikt for barn har fått lite oppmerksomhet av barnelitteraturforskere, og det finnes følgelig få tidligere studier å vise til. Selv viser Bjørlo hvordan illustrasjoner til dikt av poeter som i utgangspunktet skrev for voksne, kan gi diktene nye vilkår for estetiske erfaringer og nye lesergrupper. Andre relevante studier er Ulla Rhedins (1989) utforskning av ulike illustratørers tolkninger og realiseringer av Lennart Hellsings barnelyrikk, samt Elina Drukers avhandling *Modernismens bilder* (2008), hvor hun blant annet ser på samspillet mellom illustrasjoner og barnelyrikk. Felles for disse studiene er at de retter oppmerksomheten

1 Jeg bruker begrepet «sanglyrikk» om Prøysens lyrikk for barn her fordi det er åpenbart at de trykte tekstene det dreier seg om, skal synges. Det blir gjort nærmere rede for dette senere i artikkelen.

2 Øystein Jørgensen illustrerte *Lillebrors viser* (1949), Willie Nordrå illustrerte *Musevisa* (1949), *Teddybjørnen og andre viser* (1951) og *Skøyervisser* (1952), Johan Vestly illustrerte *Rim og regler fra barnetimen* (1954), Borghild Rud illustrerte *Julekvelds-vise* (1957), og Tore Bernitz Pedersen lagde illustrasjonene i *Fra Hompetitten til Bakvendtland. 37 barneviser* (1966, 1969). Flere sangtekster ble også utgitt i ulike tidsskrifter og magasiner, og de var også illustrert. Til dette tilkommer nye illustrasjoner som er blitt trykt sammen med tekstene i nye utgivelser etter Prøysens død i 1970, typisk i form av antologier.

mot hvilke funksjoner og betydninger illustrasjoner kan ha i samspill med barnelyriske tekster, og slik inspirerer de spørsmålene som blir stilt i denne undersøkelsen: Hvilke funksjoner har Prøysens illustrasjoner i samspill med hans sanglyrikk for barn på barnesidene i *Kooperatøren*, og på hvilke måter kan illustrasjonene påvirke vår oppfatning og forståelse av Prøysens sanglyrikk?

Prøysens sanglyrikk for barn i tidsskriftet *Kooperatøren*

Kooperatøren var medlemsbladet til Norges kooperative landsforening fra 1905 til 1960 og kom ut til vanlig én gang i måneden. Prøysen var ansvarlig for en egen barneside i bladet fra 1951 til 1959 under tittelen *Klimpre-Klonken*, og i løpet av perioden lagde han til sammen 89 barnesider. Sett i lys av Prøysens kunstneriske virksomhet for øvrig utgjorde barnesidene en unik arena for Prøysen fordi han illustrerte sine egne tekster. I biografien *Alf Prøysen. Præstvægen og Sjustjerna* (1992) skriver Ove Røsbak om den unge Prøysens drøm om å bli kunstmaler, en drøm som ikke ble realisert. Men med *Klimpre-Klonken* fikk han altså en mulighet til å prøve ut også denne siden av sitt mangfoldige talent. Alle barnesidene har illustrasjoner av Prøysen, i en eller annen form. Det er stor variasjon mellom barnesidene når det gjelder hvor stor vekt som er lagt på illustrasjonene, og dersom tekstene er lange, får illustrasjonene mindre plass. Videre bærer noen illustrasjoner preg av å være hastverksarbeid, mens andre ganger er det tydelig at Prøysen har gjort seg mer fore.

På barnesidene presenterer Prøysen en mengde tekster i ulike sjangrer, så som fantastiske eventyrfortellinger og realistiske hverdagsfortellinger, sanglyrikk, skuespill, syngespill og hørespill, samt regler og gåter. Han presenterer også mer sakprega tekster som beskriver ulike leker og aktiviteter, i tillegg til en rekke hilsener til leserne, nærmest som i brevs form. Som oftest er hver enkelt barneside satt sammen av tekster i ulike sjangrer, og sjangerblanding er også et karakteristisk trekk for en del av enkelttekstene på sidene (se Skaret 2014). Når det gjelder sanglyrikken, presenterer Prøysen til sammen 38 selvstendige sanglyriske tekster med illustrasjoner på barnesidene i *Kooperatøren*, og det er et utvalg av dette materialet som er gjenstand for utforskning i denne undersøkelsen. Prøysen presenterer også andre former for lyrikk for barn i *Klimpre-Klonken*, slik som rim og regler og en rekke innlagte sangvers i fortellinger og skuespill, men disse faller utenfor her.

På samme tid som Prøysen laget barnesidene, arbeidet han som vert i radioprogrammet *Barnetimen for de minste*, et arbeid han begynte med i 1952 (Vold 1999, 108). Radiovirksomheten gir en tydelig gjenklang på barnesidene, for Prøysen gjenbruker flere av visene han synger og spiller i barnetimene, i *Klimpre-Klonken*. Det er dermed stor sannsynlighet for at 1950-tallsleseren har hørt visene i radioen, kanskje opptil flere ganger, før de møter dem som illustrerte tekster i *Klimpre-Klonken*. Prøysen kaller også eksplisitt på leserens tidligere lytteerfaring i sine henvendelser til leseren på sidene, og han oppfordrer ofte leseren til å syngte tekstene. For eksempel skriver han følgende

når han introduserer visa «Jeger bom bom bom», som blir kommentert senere i denne artikkelen: «Denne visa kan du synge sammen med en liten søster eller bror. Så spør du og så svarer den vesle ‘Jeger Bom-Bom’» (*Kooperatøren* nr. 9 1952). Det musiske aspektet understrekes også av at Prøysen som regel oppgir hvilke melodier sangtekstene skal synges på. I tillegg gir barnesidas utforming flere assosiasjoner til sang og musikk, så som den lydmalende tittelen *Klimpre-Klonken* og illustrasjonen av en gitarspillende bamse, som er en visuell gjennomgangsfigur (se bilde 7 og 8). Alt dette bidrar til å gi barnesidene generelt og de lyriske tekstene spesielt et markant musisk preg. I sin studie av Hellsings illustrerte barnelyrikk beskriver Rhedin (1989, 89) hvordan det musiske kan spille inn når man leser en trykt barnelyrisk tekst man tidligere har sunget: «[...] jeg märker också att texterna lever i vad Povel Ramel har kallat oskiljbara ‘melodiäktenskap’, jag *kan* inte läsa dem, jag sjunger dem och vad viktigare är – jag märker, att jag som barn aldrig någonsin kan ha reflekterat över innehållet.» Det samme er altså tilfelle for Prøysens sangtekster i *Klimpre-Klonken*. Mens det musiske aspektet ikke blir trukket inn i denne undersøkelsen, har min bruk av benevnelsen «sanglyrikk» om Prøysens tekster til hensikt å fange inn og minne om at tekstene både er ment for å skulle synges, og ikke minst at flere av dem trolig allerede er hørt i radioen og kanskje også sunget av leseren, før hun eller han møter dem i *Klimpre-Klonken*.

Om illustrasjoner i barnelitteratur

Ettersom undersøkelsen fokuserer på samspillet mellom illustrasjoner og tekster, er det naturlig å henvende seg til bildebokforskningen, hvor illustrasjoner fått mye oppmerksomhet, og hvor det er blitt utviklet teoretiske begrepsapparat om samspillet mellom bilde og tekst (se f.eks. Nodelman 1988, Nikolajeva og Scott 2001). Et viktig utgangspunkt for nordisk bildebokforskning er Kristin Hallbergs (1982) begrep om «ikonotekst». Med dette begrepet understreker Hallberg at det er i interaksjonen mellom bildebokas to semiotiske systemer, tekst og bilder, at bildebokas «egentlige» tekst oppstår:

Bilderbokens ‘egentliga text’ är interaktionen mellan dess båda semiotiska system. Dvs. det är först i lärsituationen när den implicerade interaktionen bild/text förverkligas som ‘bilderbokstexten’ blir en realitet. Denna ‘text’ kallar vi fortsättningsvis ikonotext. (ibid., 165)

Et sentralt poeng med ikonotekstbegrepet er altså at det viser til den helheten som oppstår ved lesing av bilde og tekst, og slik understreker Hallberg betydningen av det sammensatte estetiske uttrykket som leseren møter. Dette synet på bildebokteksten får også konsekvenser for hvordan man skal analysere bildebøker: Ifølge Hallberg innebærer en bildebokanalyse å studere bilde og tekst med stadig oppmerksomhet på interaksjonen mellom de to tegnsystemene, uten å tenke at det ene tegnsystemet er overordnet det andre.

Med ikonotekstbegrepet har Hallberg til hensikt å gi litteraturviteren et redskap for å håndtere bildeboka som studieobjekt. Men mens bilder og samspillet mellom bilder og tekst etter hvert har fått mye oppmerksomhet av bildebokforskere, har bilder i illustrerte tekster som ikke faller inn under definisjonen av bildebøker, blitt lite utforsket (Lassén-Seger og Skaret 2014, 83).³ Hallberg skriver imidlertid at ikonotekstbegrepet også kan brukes som et utgangspunkt for undersøkelser av forskjellige former for illustrerte tekster, fordi «[...] alla typer illustrerade texter har en ikonotext som kan vara av intresse att beakta vid en analys» (Hallberg 1982, 67). Ikonotekstbegrepet framstår derfor som relevant både som en benevnelse for og som perspektiver på samspillet mellom Prøysens illustrasjoner og sanglyriske tekster på barnesidene *Klimpre-Klonken*. I de følgende analysene vil jeg derfor vektlegge samspillet mellom tekst og bilde med fokus på hvilke funksjoner Prøysens illustrasjoner har i samspill med de sanglyriske tekstene, samt hvordan de kan påvirke måten vi erfarer og forstår Prøysens sanglyrikk på.

Betydningsbærende linjer og former

Prøysens illustrasjoner består av pennetegninger, og typisk er det at de presenterer noen sentrale motiver fra tekstene de står til, med redusert eller ingen miljøskildring. Flere av tegningene framstår som tidligere nevnt som enkle og skisseprega, men en funksjon de kan ha, er å framheve stemning og atmosfære i samspill med visene de står til. Dette foregår primært gjennom Prøysens linjebruk. Et eksempel på det finner vi i illustrasjonene til visa «Pelles luftfart» (*Kooperatøren* nr. 2 1952), som handler om Pelles fall i en trapp hvor han drar med seg både mennesker, dyr og ting i fallet (se bilde 1). Illustrasjonene er preget av en rask og rufsete strek. Illustrasjonen til venstre fanger visas dramatiske høydepunkt hvor alt og alle ruller om hverandre ned trappa, og leseren kan gjenfinne både menneskene, dyrene og objektene som nevnes i teksten, i illustrasjonen. Måten som innholdskomponentene ligger hulter til bulter på, impliserer dynamikk og dramatik, og flere buede streker signaliserer fart og bevegelse. Slik bidrar illustrasjonen til å understreke den dramatiske atmosfæren i sangteksten.

Til andre viser lager Prøysen illustrasjoner som bidrar til å framheve harmoni og ro i det totale uttrykket. Dette er typisk i illustrasjoner til viser som handler om forhold mellom kvinner og dyr, slik som i «Puslegris-verse», «Marte og Baldrian» og «Her er ei lita høstviser som hu Kari oppi lia bruker å synge når hu melker kuene sine». Alle de tre visene er illustrert med én illustrasjon som setter fokus på kvinnene og dyrene som tekstene omhandler, og som får fram de varme og omsorgsfulle relasjonene mellom dem (se bilde 2, 3 og 4).

³ En bok blir tradisjonelt definert som en bildebok med utgangspunkt i antall bilder og måten de er organisert på, slik Tone Birkeland og Ingeborg Mjør (2012, 70) skriver: «Vi definerer ei bildebok som ei bok med eitt eller fleire bilde på kvart oppslag».

Pelles luftfart.

(Mel: Pål sine bøtter.)

Pelle er gutten som aldri er gretten,
han plystrer og synger og finner på gøy.
Og hender det noe, er Pelle på pletten,
og da blir det leven og liv og hælloy.
En dag gikk han ærend for mor si på loftet
og da gikk det gæll, og det gjør det ofte,
han snubla i blinde
på øverste trinnet
og mistet belansen og rulla i veit!

I trappa sto kona til portner'n og vaska.
«G! lupp!» skreik Pelle, «for her kommer
jeg!»
Men botra og kosten og grønsapsflaska
de datt' over ansie, det gikk i en fei.
Ven durt til Harsen sto kjelken li! «Tippene»,
og kona tok lak'n, men Pelle skreik
«Slipp'n!»
«Nå er det på nippen!
nå står det på vippet!»
— og nå må den med om den vil eller ei.

Det skrauglet i kjelken og butta og kusten,
og Pelle ga oråre, og kona fu gråt.
han skreik da de tok en ævisgutt med posten
«Igg innerst i svingen sa blir du'kke vat.

Avlegguten hylte og feikta og klamura
og tvivoldt i kjelken, og Pelle han jamra:
«Ja nå trengs det jærnen
at vi holder saumen.
for her er vi alle i selvsamme båt.

I trappa til førete lå katta til Harsen
og tvivoldt på musa. «Nå drøper jeg deg.»
Men kona til portner'n tok katta i avansen,
og katta ble med i en fykende sei.
Den mjauet og skreik og var sint på den
Jessa,
og kona ble oppkjørt på kinnet og nesa.
Men musa der skratia:
«Til pass til den katta!»
— for sjø! satt den pverst på kusten og reit!

Og næderst i trappa sto mange og glodde.
«Halv ve!» røpte Pelle, «vi kommer litt fort.»
Men ingen gikk tustna! «Det gikk som jeg
trodde.»
sa Pelle, «men nå skal det snart være gjort.»
De klompet seg sammen og rullet av gårde.
«Ja, uskyld!» sa Pelle, «jeg kan ikke for-
del.

Et øyeblikk bare
så skal jeg forklare.
Så snart det s'ir stopp. Jeg skal fatte meg
kort.

Først var de litt sinne, men plutselig lo de,
for ingen fikk slått seg det tinneste grunn
Og katta den sluktet en løb som var blodig,
og musa fikk glemt seg bakt bøtter og spær.
Og Pelle holdt lute li alle som lå der,
og så det var snilt av dem sile å stå der.
«Nå slipper vi klandre
og le av de andre,
for nå har vi rulla bver eneste mann!

Bilde 1: «Pelles luftfart» (Kooperatøren nr. 2 1952). © Alf Prøysen.

Bilde 2, 3 og 4: Prøysens illustrasjoner til «Puslegris-vise»
(Kooperatøren nr. 11 1954), «Marte og Baldrian» (Kooperatøren nr. 1 1955) og
«Her er ei lita høstveie som hu Kari oppi lia bruker å synge når hu melker kuene sine»
(Kooperatøren nr. 10 1955). © Alf Prøysen.

I «Puslegris-vise» tar Kari hånd om en «puslegris så liten og forkommen», og hun gir grisungen omsorg i form av ovnsvarme og melkeflaske. Illustrasjonen viser Kari sittende på en stol med grisen på fanget der han ligger i Karis armkrok og får kroppsvarme og melk på flaske. Med et smil om munnen ser hun varmt ned på grisen, som om den skulle være et barn. I visa «Marte og Baldrian» framstilles det nære forholdet mellom Marte og katten Baldrian gjennom måten de to alltid venter trofaste på hverandre når den andre er hjemme fra. På illustrasjonen sitter Marte på en stol med katten på fanget, og hun smiler og holder armene beskyttende rundt katten, som sitter med lukkede øyne og gir inntrykk av at den maler. I visa «Her er ei lita høstvise som hu Kari oppi lia bruker å syngje når hu melker kuene sine» dreier det seg igjen om Kari. Det er høst, og de fire strofene i visa handler om forberedelsene som er gjort før vinteren setter inn, så som innhenting av avling i form av vinterfôr til dyrene, grønnsaker og bærplukking. I kontrast til tekstens beskrivelse av den høstlige atmosfæren i første strofe («Ja, nå er det høsten for folk og for fe, / og vinden har blåst reint hvert eneste tre, / det driver av skodde og lufta er rå, / og dagen er liten og grå») står illustrasjonens framstilling av Kari og Dagros i fjøset. Kari sitter på en krakk inne på båsen og melker kua, og Dagros gjengjelder Karis stell med å slikke henne på ryggen. Slik bidrar illustrasjonen til å understreke at selv om høsten kan være grå og mørk, er det varme på kubåsen i form av den nære relasjonen mellom kvinne og dyr.

De tre illustrasjonene har flere fellestrekk. Først gjelder det at de presenterer et nært og nærmest symbiotisk forhold mellom kvinner og dyr, konkretisert gjennom tett kroppskontakt. Dernest dreier likheten seg om Prøysens linjebruk som skaper runde former på illustrasjonene. Ifølge bildebokforskeren Molly Bang (2000) er linjer og former sentrale for en betrakters emosjonelle respons til et bilde, og hun skriver at runde former vanligvis skaper en følelse av trygghet og trøst på grunn av våre tidligere assosiasjoner til slike former: «What do we know of that is formed from curves? Rolling hills and rolling seas, boulders, rivers – but our earliest and strongest association is with bodies, especially our mothers' bodies, and when we were babies, there was no place more secure and full of comfort.» (Bang 2000, 71) Linjeb Bruken som skaper runde former i framstillingene av kvinner og dyr i disse illustrasjonene, bidrar til å etablere en varm og trygg atmosfære. I tillegg blir kvinnes moderlige omsorg og også respekt overfor dyrene framhevet på denne måten. Dyrene på illustrasjonene responderer også positivt på kvinnes omsorg gjennom å vise dem en hengivenhet, implisert gjennom måten puslegrisen og Baldrian slår seg til ro på kvinnes fang på, samt Dagros' kjærtegn til Kari, der hun vender seg og slikker Kari på ryggen.

Atmosfæren og stemningen som Prøysen etablerer i disse illustrasjonene, står i samsvar med den høye statusen som kvinner og dyr som motiv har i Prøysens forfatterskap for øvrig. Det kan videre bemerkes at kvinnekarakterene Kari og Marte også opptrer i andre tekster: Kari bor sammen med Ola oppi Lia, og de to opptrer i flere viser, mens Marte dukker opp i barneromanen *Sirkus Mikkeliški*.

Barneperspektiv i viser og illustrasjoner

Et generelt trekk ved Prøysens barnelitteratur er at den har et tydelig barneperspektiv i det at den er orientert mot barns livsverden og forståelsesmåter. Dette gjelder også for sanglyrikken, hvor et sentralt motiv er barns hverdagsliv (Birkeland, Risa og Vold 2005, 186). Gjennom illustrasjonene kan Prøysen framheve barneperspektivet i visene på nye måter, noe man blant annet kan se i illustrasjonen til «Strikkevise», som ble presentert i *Kooperatøren* nr. 10 1952 (se bilde 5).⁴ Visa handler om hva man gjør for å gjøre ull på sauens kropp om til en strikkejakke man kan gå til kirke med. At visa skal synges, blir gjort klart i en liten introduksjon til teksten, hvor det står følgende: «Og så skal vi synges ei lita vise om at vi klipper sauene og spinner og strikker og får ny jakke. Mor kan synges visa for deg, så kan du synges den for dokka di.» Det oppgis videre at visa skal synges etter melodien til «Lille Martine».

Og så skal vi synges ei lita vise om at vi klipper sauene og spinner og strikker og får ny jakke. Mor kan synges visa for deg, så kan du synges den for dokka di.

Om torsda'n så tar vi tråden i fang, neste nystivei — neste nystivei. Snurret og nøstet gang etter gang, neste — neste — neste.

(Mel.: Lille Martine.)

Om manda'n så tar vi sauene på fane, klippelippelipp — klippelippelipp. Ulla vi får er krøllet og lang, klippelippelippelipp.

Om freda'n så tar vi nøstet i fang, strikke strikke strikk, strikke strikke strikk. Jakka får både rettbord og vrang, strikke strikke strikke strikk.

Om lørda'n så tar vi ulla i fang, risperisperisp — risperisperisp. Kardet en tull så dunlett og lang, risperisperispelisp.

Om lørda'n så tar vi jakka i fang, prøver den på deg, nei å nei å nei. Ikke for stutt og ikke for lang, nei å nei å nei å nei.

Om onsd'a'n så tar vi tullen i fang, surresurresurr — surresurresurr. Rokken gjør tråden tynn, sterk og lang, surre surre surre surr.

Om sonda'n så tar vi jenta (guten) på fang, vi skal ri avste, gjennom kjerke-le. Leke en lek og synges en sang, helt til gutten (jenta) detter ned.

Bilde 5: «Strikkevise» (*Kooperatøren* nr. 10 1952). © Alf Prøysen.

⁴ I *Kooperatøren* står visa uten tittel, men den fikk tittelen «Strikkevise» to år senere i samlingen *Rim og regler fra barnetimen* (Prøysen 1954).

Hver strofe i teksten tar for seg ett ledd i arbeidsprosessen fra ull til jakke, og det er ukedagene som strukturerer arbeidet, følgelig består visa av sju strofer: På mandag klipper man sauene, på tirsdag karder man ulla, på onsdag spinner man garnet, på torsdag nøster man garnet, på fredag strikker man jakka, på lørdag prøver man jakka, og på søndag går man til kirke med jakka på. Under hver strofe følger en illustrasjon av en jente som utfører handlingene som blir beskrevet i viseteksten. På den første illustrasjonen klipper hun en sau, på den andre karder hun ulla, på den tredje snurrer hun rokken, og så videre.

Visa kan sies å ha drag av didaktisk poesi, eller læredikt, for barn (Imerslund 1999, 19) fordi den formidler kunnskap om prosessen fra ull på sauens kropp til ferdig strikkejakke, formidlet i ord og bilde. Kunnskapsformidlingen er i stor grad innholdsbasert, men sangteksten har også formmessige kvaliteter som gir assosiasjoner til de ulike delprosessenes karakter: I de fem første strofene hermer lydmalende ord den aktuelle strofens arbeidsprosess, for eksempel heter det «risperisperisp – risperisperisp» i strofe to, som handler om å karde.

De sju illustrasjonene til visa har flere funksjoner. På ett nivå bidrar de til den nevnte kunnskapsformidlingen ved at de visualiserer de ulike leddene i arbeidsprosessen. Dessuten bidrar organiseringen av dem – én illustrasjon til hvert vers – til å framheve visas ulike sekvenser. At den samme karakteren, jenta, er illustrert sju ganger på samme oppslag, kan videre forstås som det Maria Nikolajeva og Carole Scott (2001, 140) kaller for «simultansuksesjon», som viser til en sammenstilling av to eller flere begivenheter som utspiller seg på forskjellige tidspunkter. På denne måten kan man si at illustrasjonene bidrar til å få fram det temporale handlingsforløpet i visa. Men også Prøysens valg av motiv er interessant. I teksten refereres det til et «vi» som det handlende subjektet, men i illustrasjonene har Prøysen altså visualisert en jente som aktør, som klipper sauene, karder ulla, spinner garnet, og så videre. På denne måten styrer Prøysen leserens oppmerksomhet mot barnet som selvstendig og kompetent og i stand til å gjennomføre et komplisert og krevende arbeid på egen hånd. Det kan argumenteres for at illustrasjonene til sjetten og sjuende strofe, hvor jenta sitter med en dukke på fanget, signaliserer at det hele er en lek som utspiller seg, men de fem første strofene framstiller likefullt jenta i arbeid på ramme alvor.

Måten som Prøysen plasserer barnet på i sentrum i illustrasjonene, kommer enda tydeligere fram hvis man sammenligner dem med måten som andre illustratører har illustrert samme vise på. I utgivelsen av «Strikkevise» i *Rim og regler fra barnetimen* (Prøysen 1954, 10–13) har illustratør Johan Vestly valgt det samme organiseringsprinsippet som Prøysen med én illustrasjon til hver av de sju strofene, der alle illustrasjonene visualiserer den tidligere omtalte arbeidsprosessen. Men der Prøysen har satt barnet i sentrum, har Vestly valgt å visualisere en voksen kvinne sammen med barnet, hvor det er den voksne kvinnen som inntar hovedrollen som kompetent aktør, mens barnet i større grad er tildelt en observatørrolle. Sammenligningen viser at illustratørers valg av

karakter får betydning for hvordan leseren inviteres til å forstå tekstens innhold.

Et annet eksempel på hvordan Prøysen framhever barnet gjennom illustrasjonene, er i illustrasjonen til visa «Jeger bom bom bom» (*Kooperatøren* nr. 9 1952). Visa, som består av tre strofer, handler om Jeger Bom-Bom som drar på en jakttur hvor byttet til slutt blir lommer fulle av nøtter. I teksten refereres det til Jeger Bom-Bom som en «han», men ut over det er det et tolkningsspørsmål om Jeger Bom-Bom er et barn eller en voksen. Prøysen velger imidlertid å visualisere en gutt som plystrende går av sted ikledd jakthatt med fjær og med pil og bue i hendene (se bilde 6).

Jeger bom bom bom

Denne visa kan du synge sammen med en liten søster eller bror. Så spør du og så svarer den veste Jeger Bom-Bom.

(Mel: *Hu het kor er det vet frikt og lett oppå fjellet.*)

Hva heter visa vi synger nå?

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Hvem var det som skulle ut å gå?

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Med pil og bue han dro av sted
du skrek en ekorn fra ei npttetre

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Men vet du hvem som ble sinna da?

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

∴ Nå skal du skytes fordi du sa

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Han skjnt så ekorn ble ganske paff

Men vet du hvem det var som ikke traff?

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Hvem kastet bue så langt av sted?

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Hvem klistret høgt opp i npttetre?

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Hvem kom hjem sliten og glad og trott
med fulle lommem av nptt i nptt?

∴ Jeger Bom-Bom. ∴

Bilde 6: «Jeger bom bom bom» (*Kooperatøren* nr. 9 1952). © Alf Prøysen.

Valget av en liten gutt som Jeger Bom-Bom setter igjen barnet i hovedrollen. Dette bidrar også til å styre leserens oppfatning av selve jaktturen, og da i retning av at det hele har vært en lek ute i skogen. For å understreke poenget er det igjen hensiktsmessig å sammenligne Prøysens illustrasjon med hvordan andre illustratører har tolket den samme teksten. I samlingen *Fra hompetitten til bakvendtland* (1966, 45–46) har illustratør Tore Bernitz Pedersen visualisert Jeger Bom-Bom som en voksen mann, med et rufsete og litt skummelt uttrykk. Jegerens påkledning likner på en uniform, han har skyggelue og en kraftig bart, og han er utstyrt med borse, og ikke pil og bue, som det står i teksten. Et noe tafatt kroppsspråk demper det skumle uttrykket, men likevel inviterer

Pedersens illustrasjon til en ganske annerledes tolkning enn hva Prøysens illustrasjon gjør. Når Jeger Bom-Bom blir framstilt som en voksen mann, øker alvorlighetsgraden omkring selve hendelsesforløpet i visa: For gitt at voksne ikke leker med børser ute i skogen, har jaktturen foregått på ramme alvor, og dermed har ekornet, som opptrer i visas første og andre strofe, vært i reell fare.

Disse to eksemplene viser at når tekstene ikke definerer hvem aktørene er, så får illustrasjonene til funksjon at de styrer leserens forståelse av hvem det er som skildres.

Illustrasjoner som bidrag til sanglyrikkens rytme

Prøysen presenterer også viser med nonsenstrekk⁵ i *Klimpre-Klonken*, og én av disse er «Skippervise» (se bilde 7). Visa handler om Skipper Ludvigsen, en gammel skipper som etter mange år til sjøs nå frakter leketøy «herfra og til Moss», og den består av tre strofer med et tilnærmet fast refreng. Strofene begynner med å slå fast noe om en vanlig skippers væren og laden, for så at de vender oppmerksomheten mot skipper Ludvigsens nåværende virksomhet som skipper på en «ørlita skute» som frakter leketøy. Og det er her nonsensdragene i visa kommer til syne. Først gjelder det den noe diffuse arbeidsstrekningen «herfratilMoss», dernest gjelder det refrengets oppramsing av leketøyene som blir fraktet med skuta, som blant annet innbefatter «4 teddybjørner tedd i alle hjørner», «18 brennmaneter» og «en spiseskje tran». Illustrasjonene til visa består av tolv motiver som visualiserer leketøyene som blir frakta på skuta til Ludvigsen, med ett eksemplar av hvert leketøy.

Motivene er organisert i en slags sirkel rundt sangteksten, og organiseringen kan dermed sies å ha en dekorativ funksjon, som avgrenser teksten mot andre innholdselementer på oppslaget (Birkeland og Storaas 1993, 208). De tolv visuelle motivene må sies å framstå som skisseaktige og raskt utført, men måten de er komponert på i forhold til teksten, er interessant. Druker (2008, 46) skriver at det er typisk for illustrert nonsenslyrikk at det er strukturene i språket som påvirker bildekomposisjonen, og hun viser hvordan dette arter seg i illustrasjoner til Kirsi Kunnas', Inger Hagerups og Lennart Hellsings lyrikk for barn. Det samme er altså tilfelle i Prøysens illustrasjon til «Skippervise», hvor det er refrengets oppramsing av leketøy som bestemmer måten illustrasjonen er organisert på. Leketøyene i illustrasjonen opptrer i samme rekkefølge som de blir nevnt i teksten: En teddybjørn er plassert øverst til venstre, under den står en spellemann, deretter følger en trekkoppbil, og så videre. På denne måten får illustrasjonen også til funksjon å fange refrengets rytme, og samspillet mellom tekst og bilde er dermed både innholds- og formorientert.

5 Imerslund (1999, 13) skriver om nonsenspoesi at den «[...] er en måte leke med ord og tanker på, en måte å manipulere virkeligheten på i fantasien, som barn til alle tider har hatt glede av.»

Klimpre-Klonken

Tekst, melodi og tegninger ved
ALF PRØYSEN

NÅ SKAL VI HØRE OM SKIPPER LUDVIGSEN SOM FRAKTER LEKETØY HERFRA OG TIL MOSS SKUTA HANS VAR IKKE STOR, MEN HAN HAR VELDIG MYE RART OMBORD LIKEVEL. SKIPPER LUDVIGSEN ER NOKSÅ GAMMEL NÅ, MEN HAN PASSER GODT PÅ ALT SAMMEN, SELV OM HAN IKKE ER SÅ RASK TIL BENS SOM DEN GANGEN HAN SELTE RUNDT PÅ ALLE HAV MED EN BÅT SOM VAR MYE STØRRE ENN DEN HAN HAR NÅ. SÅ SKAL VI HØRE OM ALT DET HAN HAR OMBORD. -- DU KAN SELV VÆRE SKIPPER LUDVIGSEN, SOM SYNGER VISA.

Skippervise

En øyboiser skal være der mest er flott
og skal her lever det Skiper va, skal,
men na er Ludvigsen gammel og blåst er
grøtt

og letna er det så trøste som far,
Og stifter tar jeg det blåst og tute
og lever godt mine plaser til Moss.
Nå er jeg skippet ombord i en skutte
som frakter leketøy herfra til Moss.

Kast løst

- 4 5, 6, 8, 10, 12 bjørner
- tead i alle hjørner
- 9 sprøllemerer
- eggeff i lagge ender
- 12 tekkespader
- 15 kaffesjær
- og 16 spiseskje
- 12 søt-sjokolade
- 11 tekkedekker
- 12 bokkesaker
- 16 hoppelærer
- 11 hestebjørner
- 12 marsipangriser

og en marsipangriser

Og den har jeg tatt med fra seg til deg

En spanner skal vandre langs palmenes
strand

Bytt oppslåner og andrøst skak,
en har den kaffene stillat i hestige land,
en har en kaffar for hest skaberd.
Men jeg skal like å se det ut i
sønn hest skaber for mest om av
Vi skal sette en øyboiser
og frakte leketøy herfra til Moss.

Kast løst

med 4 hestbjørner

tead i alle hjørner -- ut

En sjønman tar drømme han sedar av sted
og kommer ut for et trykkelig vær,
en lade lekene skita og han synger øst,
og ingen aner hvor vedningen er,
na kan det kumme en øval som er stulen
og spise øst sermen opp i en fei
og hest ut seru ten var trykkelig kuller,
na vil jeg stas: her seru alle jeg.
En øvaler kommer til Norge det, og er
fra seg så sammen og more til

- 4 hestbjørner
- tead i alle hjørner
- 12 sprøllemerer
- eggeff i lagge ender
- 12 tekkedekker
- 15 kaffesjær
- og en techart med man
- 14 spadesjær
- 12 tekkedekker
- 15 hestbjørner
- 16 hoppelærer
- 17 bokkesaker
- 18 marsipangriser
- og en spiseskje ten

Og den har jeg tatt med fra seg til deg!

Bilde 7: «Skippervise» (Kooperatøren nr. 3 1954). © Alf Prøysen.

Prøysens illustrasjon er imidlertid ikke helt lojal mot teksten. Det oppstår et brudd i den tidligere nevnte sammenhengen mellom illustrasjon og tekst et stykke ut i refrengets oppramsing ettersom hoppetauet og blekktrumpeten har byttet plass i illustrasjonen. Et tilsvarende brudd skjer når man synger refrenget for tredje gang, da på grunn av en tekstlig endring fordi «et lekeservis» og «en marsipangris» er byttet ut med henholdsvis «en trehest med man» og «en spiseskje tran». På disse punktene oppstår det dermed brudd i den logiske sammenhengen mellom tekst og illustrasjon. Men sett i lys av sjangernivået kan man argumentere for at illustrasjonen på denne måten er lojal mot teksten fordi den bidrar til å framheve sangtekstens nonsenstrekk.

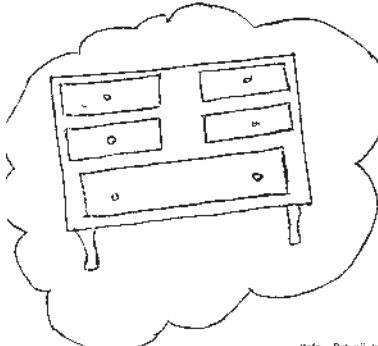

Klimpre-Klonken

Tekst, melodi og tegninger ved
ALF PRØYSEN

Kjenningsmelodi på Klimpreklonken
"Synges som
Todebjørnens viser"

Jeg er en gammel todebjørn, na synger jeg for deg
for det er du og jeg som er i dag skal du i vei
med eventyr og visser, jeg vil ha på et dikt går
så denne saken bør kan være Klimpre-Klonken vår
Na vet jeg godt at Klimpre-Klonk er veldig fin og st.
men når du først har sagt det, for du får en finnes tid.
for siden kan du synges litt og leve i sin tid.
og kan du ikke lese leses mamma litt for deg.

JULEPRESANGEN

Mel. Guleppe-2-visa.

Om det er vesle Jensemenn, som skriver dagen lang,
han skriver på no julepresang som skal bli utsyngt
Na er det bare kassebord, men snart skal det skal bli
Et skrin som skal være, og vil ha med mange skuffer i

Ref: Det vil hun sikkert ha,
da blir hun sikkert gla,
og så det er en nyttig ting kan ingen komme fra

Men den er det vesle, for når han får sett den på
så er de lo for lange og de ender i sin skuffe
Han sager og og sager, og vil snart so er det blitt
en kule det bester, som kan gjerne strikkast ut litt.

Ref: Det vil hun sikkert ha,
da blir hun sikkert gla,
og så det er en nyttig ting kan ingen komme fra

En kiste er ja vel så bra, men det er vel
så at det skal løkkes som han ikke kan se vel,
og utvilsomt han sager, for når det er så det vil bli
at skrin det, som kan legge fra seg små og budde.

Ref: Det vil hun sikkert ha,
da blir hun sikkert gla,
og så det er en nyttig ting kan ingen komme fra

Men så skal varmet hende fast og julevis like grunn,
og den som skriver dette, det er vesle Jensemenn
og julepresang som skriver ut det skal bli
en skrin som skal være, og vil ha med mange skuffer i

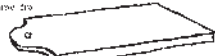
Ref: Det vil hun sikkert ha,
da blir hun sikkert gla,
og så det er en nyttig ting kan ingen komme fra

Na skal han bare ta en liten kasse uten den,
men det er jo så mye som kan være i den,
og julepresang er nok en saken ut i sin skuffe, litt
som når kan vi se videra' ut med halveger og litt

Ref: Det vil hun sikkert ha,
da blir hun sikkert gla,
og så det er en nyttig ting kan ingen komme fra

Om det er gaver, sager, som kan langvarig er tid
og julepresang som skriver ut det skal bli
for hvem legger påskott, og vil snart bli med skal bli,
et spekeføl som kan være skolemater på.

Ref: Det vil hun sikkert ha,
da blir hun sikkert gla,
og så det er en nyttig ting kan ingen komme fra

Bilde 8: «Julepresangen» (Kooperatøren nr. 12 1954). © Alf Prøysen.

Illustrasjoners funksjoner i samspill med den episke visa

Flere av Prøysens viser er blitt beskrevet som episke fordi de forteller en historie med én eller flere hovedpersoner (Imerslund 1997, 93; Birkeland, Vold og Risa 2005, 186; Birkeland og Mjør 2012, 109). Dette karakteriserer også visa «Julepresangen», som passende nok blir presentert i desembernummeret i 1954 (se bilde 8). Visa består av seks strofer med et fast refreng, og hovedpersonen er vesle Jensemenn, som sneker på en julepresang til mor. I visa følger vi Jensemenn fra start til slutt i arbeidet med julepresangen. Ambisjonen om hva gaven skal bli, nedjusteres litt om litt for hver strofe: fra sybord til kiste, fra kiste til skrin, fra skrin til en eske, fra en eske til et fuglebrett, og til sist fra fuglebrett til en spekeføl, som gaven faktisk realiseres i form av. Det faste refrenget etter

hver strofe går som følger: «Det vil hun sikkert ha, / da blir hun sikkert gla, / og at det er en nyttig ting kan ingen komme fra.»

Illustrasjonen til visa består av to visualiseringer av vesle Jensemenn i helfigur, den ene til venstre for teksten og den andre til høyre. Til venstre står Jensemenn med fronten vendt mot tilskueren, han har glimt i øyet, et smil om munnen, og han står med en sag i den ene hånda og annet verktøy i lomma på snikkerbuksa. Over han svever en tankeboble som inneholder sybordet han drømmer om å lage til mor. Illustrasjonen visualiserer dermed en begivenhet som utspiller seg før første strofe, som beskriver Jensemenn i full gang med snekkerarbeidet. I illustrasjonen til høyre for teksten står Jensemenn med ryggen til tilskueren med hendene på ryggen, og vi kan skimte en plastratommeltott og langemann. Bak ryggen hans, i forgrunnen av illustrasjonen, ligger spekefjøla. Av den visuelle informasjonen kan man si at denne delen av illustrasjonen korresponderer med den siste strofa, vel og merke med den forskjellen at spekefjøla ikke er pakket inn, som teksten sier at den er.

Igen benytter Prøysen «simultansuksesjon» (Nikolajeva og Scott 2001, 140), og slik kan han framheve den temporale dimensjonen og det episke aspektet i viseteksten: Både i tekst og bilde kan leseren følge vesle Jensemenn gjennom en prosess. Valget med å visualisere Jensemenn på et tidspunkt før han setter i gang med arbeidet i første strofe, medfører også at illustrasjonen forlenger det episke forløpet som skildres i visa.

Videre gir de to illustrasjonene leseren visuelle bilder av vesle Jensemenn og hans holdning til arbeidet med julepresangen på to forskjellige tidspunkt i prosessen. Illustrasjonen til venstre viser at han er full av pågangsmot og ambisjoner. Versjonen til høyre bidrar til et noe ambivalent totaluttrykk når man ser bilde og tekst i samspill med hverandre: I den siste strofa sier teksten blant annet at Jensemenn «fryder seg nå» over spekefjøla han skal gi til mor. Dette kan man ikke uten videre lese ut av Prøysens illustrasjon, først fordi Jensemenn står med ryggen til tilskueren, men også fordi kroppsspråket signaliserer en mer avmålt og betenkt holdning: Han står og hviler vekt på den ene foten, mens den andre vipper litt opp i været. Illustrasjonen åpner dermed for å stille spørsmål til teksten: Står vesle Jensenmann og fryder seg i spent forventning til hva mor skal synes om julepresangen hun skal få? Er han sikker på at spekefjøla blir en innertier, eller er han i tvil om den kommer til å falle i smak? Spørsmålet blir aksentuert av den diagonale linja som oppstår i det visuelle uttrykket på oppslaget, fra sybordet oppe til venstre til spekefjøla nede til høyre. På ett nivå forteller høydeforholdet mellom sybordet og spekefjøla noe om forholdet mellom drøm og realisme, slik sangteksten også gjør det. Dette er ikke minst signalisert gjennom plasseringen av sybordet i en tankeboble, mens spekefjøla ikke er det. Men komposisjonen av elementene innfører i tillegg en mulig verdivurdering: Er fjøla likevel mindre verdt enn et sybord, sett fra hovedpersonens synsvinkel? Her inngår Prøysens illustrasjon i et tolkende samspill med teksten da den muliggjør ulike tolkninger av karakteren vesle Jensemenn.

Oppsummering

Prøysens egne illustrasjoner på barnesidene i *Klimpre-Klonker* kan framstå som enkle og skissepregete, og når sanglyrikken hans blir gitt ut i bøker, er det profesjonelle illustratører som overtar jobben. Jeg har forsøkt å vise at Prøysens illustrasjoner likevel utgjør en del av det estetiske uttrykket som leseren av Prøysens sanglyrikk på barnesidene *Klimpre-Klonken* møter. Eksempelene jeg har trukket fram, viser at illustrasjonene kan ha ulike funksjoner i samspill med de sanglyriske tekstene, så som å etablere stemning og atmosfære, framheve et barneperspektiv, understreke sanglyrikkens sekvens og rytme, forsterke tekstens narrative forløp og ikke minst bidra til litterær karakterisering.

Man kan så stille spørsmål ved hvor høy status disse illustrasjonene skal tilkjenne, og i hvilken grad de inngår i Prøysens poetiske virksomhet. Hans sanglyrikk har overlevd i flere tiår uten disse illustrasjonene, noe som demonstrerer at de lyriske og sanglige kvalitetene ved tekstene må være en grunnleggende kraft. Dermed må man kunne si at disse illustrasjonene ikke inngår som en integrert del av tekstene i samme grad som man kan se det i andre utgivelser av trykt lyrikk for barn hvor det kan synes umulig å tenke seg tekst og bilde atskilt fra hverandre, slik man kan se det i for eksempel Synne Leas og Stian Holes *Nattevakt* (2013). Men illustrasjonene som Prøysen lagde i *Klimpre-Klonken*, må samtidig kunne sies å være en del av denne sanglyrikkens tilblivelseshistorie, og mitt poeng er at når lesere møter denne sanglyrikken i form av ikonotekster, så vil illustrasjonene på ulike måter kunne påvirke leserens erfaring med og forståelse av tekstene.

Flere illustratører illustrerte Prøysens sanglyrikk mens Prøysen levde, og etter hans død fortsetter stadig nye illustratører å tolke og realisere de sanglyriske tekstene i ulike sangbøker og antologier. Her ligger det et stort og interessant materiale tilgjengelig for videre utforskning, og ikke minst hadde det vært interessant med komparative analyser av ulike illustratørers tolkninger av de samme sangene.

Litteraturliste

- Bang, Molly. 2000. *Picture this: how pictures work*. San Francisco: SeaStar Books.
- Birkeland, Tone, Gunvor Risa og Karin Beate Vold. 1997/2005. *Norsk barnelitteraturhistorie*. Oslo: Samlaget.
- Birkeland, Tone og Ingeborg Mjør. 2000/2012. *Barnelitteratur: sjangrar og teksttypar*. Oslo: Cappelen.
- Birkeland, Tone og Frøydis Storaas. 1993. *Den norske biletboka*. Oslo: LNU/Cappelen.
- Bjørlo, Berit Westergaard. 2015. «Illustrerte dikt: Bildeboka som arena for barnepoesi». I Anne Skaret (red.), *Barnelyrikk: en antologi*. Vallset: Oplandske bokforlag, 105–124.
- Druker, Elina. 2008. *Modernismens bilder. Den moderna bilderboken i Norden*.

- Ph.d.-avhandling. Stockholm: Makadam.
- Hallberg, Kristin. 1982. «Litteraturvetenskapen och bilderboksforskningen». I *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr. 3–4, 163–168.
- Imerslund, Knut. 1999. *Meer grønt er græsset. Norsk barnepoesi fra Claus Frimann til Cindy Haug*. (Ny og rev. utg.). Oslo: LNU/Cappelen akademisk forlag.
- Lassén-Seger, Maria og Anne Skaret. 2014. «Illustrating Mrs Pepperpot». I Maria Lassén-Seger og Anne Skaret (red.), *Empowering transformations: Mrs Pepperpot revisited*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 81–92.
- Nikolajeva, Maria og Carole Scott. 2001. *How picturebooks work*. New York: Garland.
- Prøysen, Alf. 1954. *Rim og regler fra barnetimen*. Illustrert av Johan Vestly. Oslo: Tiden.
- Prøysen, Alf. *Klimpre-Klonken* nr. 12 1951–nr. 10 1959. I *Kooperatøren*. Oslo: Norges kooperative landsforening.
- Prøysen, Alf. 1966. *Fra hompetitten til bakvendtland. 37 barneviser*. Illustrert av Tore Bernitz Pedersen. Oslo: Tiden.
- Rhedin, Ulla. 1989. «Hellsings bildvärldar». I Marianne Eriksson, Fibben Hald, Susanna Hellsing og Sonja Svensson (red.komm.), *Först och sist Lennart Hellsing*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 80–102.
- Røsbak, Ove. 1992. *Alf Prøysen. Præstvægen og Sjustjerna*. Oslo: Gyldendal.
- Skaret, Anne. 2014. «'Og så møtes vi her i Klimpreklonken igjen da!' Alf Prøysen si barneside i *Kooperatøren* som møteplass og arena for utforskande kunstnarleg verksemd». I Hans Kristian Rustad og Henning Howlid Wærp (red.), *Fra Wergeland til Knausgård. Lesninger i nordisk litteratur*. Oslo: Akademika, 251–269.